

KATARZYNA WOŁOWSKA

WARTOŚCIOWANIE PARADOKSALNE
W PERSPEKTYWIE FRANCUSKIEJ SEMANTYKI
ARGUMENTACYJNEJ

I. GŁÓWNE ZAŁOŻENIA SEMANTYKI ARGUMENTACYJNEJ

Rozwijana od początku lat siedemdziesiątych przez Oswalda Ducrota i jego współpracowników¹ teoria argumentacji w języku (*Argumentation dans la Langue*; odtąd skrót ADL) zakłada obecność w każdym wypowiedzeniu² pewnych instrukcji dotyczących możliwych nawiązań do niego w dalszej części dyskursu.

(1a) Ta restauracja jest droga, ale dobra.

(1b) Ta restauracja jest dobra, ale droga.

I tak (1a) zawiera w sobie dwie konkluzje: „restauracja jest droga” → *nie idźmy tam* i „restauracja jest dobra” → *chodźmy tam*. Ze względu na argumentacyjny charakter spójnika *ale*, który prowadzi do wyboru konkluzji drugiego z przeciwstawionych członów, (1a) zawiera ogólną instrukcję pozytywną (*chodźmy tam*), podczas gdy (1b) przeciwną instrukcję negatywną (*nie idźmy tam*).

W najnowszej wersji ADL, zwanej teorią „bloków semantycznych”, wartość argumentacyjna wypowiedzenia jest badana na bazie nawiązania (*enchaînement*) za pomocą artykulatorów WIĘC (*donc*) i JEDNAK (*pourtant*), np.:

(2a) Paweł jest nieostrożny, WIĘC Marysia mu nie ufa.

(2b) Paweł jest nieostrożny, JEDNAK Marysia mu ufa.

Mgr KATARZYNA WOŁOWSKA – asystent Katedry Języków Romańskich w Instytucie Filologii Romańskiej KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: kw.wolowscy@interia.pl

¹ Cf. DUCROT (1980, 1984); DUCROT *et al.* (1980); ANSCOMBRE ET DUCROT (1983).

² Ducrot robi wyraźne rozróżnienie między *wypowiedzeniem* (*énoncé*) i *zdaniem* (*phrase*). Zdanie jest tworem niejako uniwersalnym, rozpatrywanym poza wszelkim kontekstem, podczas gdy wypowiedzenie stanowi aktualizację zdania w dyskursie, jego realizację *hic et nunc*.

Nawiązania za pomocą WIEĆ i JEDNAK (z których jedno zawiera negację) zakładają się nawzajem z punktu widzenia wartości argumentacyjnej wypowiedzenia, co sprawia, że stanowią one rodzaj „bloku semantycznego” o dwóch aspektach: *normatywnym* (a WIEĆ b) i *transgresywnym* (a JEDNAK b).

II. PROBLEM PARADOKSU W ADL

Zważywszy na nieuniknioną kontakt teorii ADL z wypowiedziami nietypowymi, „dziwnymi” z punktu widzenia argumentacyjnego, jej autorzy podjęli systematyczne próby opisu takich przypadków, rezygnując z wygodnego spychania ich na peryferie językoznawstwa³. Problem takich wyrażen semantycznie paradoksalnych (*expressions sémantiquement paradoxales*, w skrócie *ESP*) był rozważany z początku w perspektywie teorii *toposu* (lub *formy topicznej*)⁴, według której paradoks, np.:

(3) X niewiele pracował, WIEĆ osiągnie sukces,

miał polegać na odwróceniu zasady argumentacyjnej (*toposu*), łączącej słowa *praca* i *sukces* (*topos*₁: *Im więcej się pracuje, tym bardziej odnosi się sukces* i *topos*₂: *Im mniej się pracuje, tym mniej odnosi się sukces*). Następnie wypowiedzenie paradoksalne było rozpatrywane w odniesieniu do teorii *polifonii* (przedstawionej w DUCROT 1984), w której

podstawowym założeniem jest stwierdzenie, że w momencie użycia danego słowa *mówiący* (*locuteur*) powołuje *wypowiadaczy* (*énonciateurs*) zwanych *leksykalnymi*, którzy ustanawiają *toposy* zawarte w znaczeniu tego słowa. Na przykład, używając słowa *praca*, *mówiący* wprowadza w swój dyskurs głos twierdzący, że *praca* męczy, że daje szansę na sukces, że zasługuje na zapłatę..., itd. (...) Jeśli teraz *mówiący* utrzymuje, że *praca* relaksuje, wprowadza nowego *wypowiadacza*, z którym się identyfikuje, ten zaś głosi – à propos czynności określonych dzięki *toposom* tego słowa – cechę „relaksować”, przeciwną jednemu z tych *toposów* (CAREL ET DUCROT 1999a : 7-8, tłum. K. W.)⁵.

³ Tym bardziej, że wypowiedzi tego typu są jak najbardziej poprawne pod względem gramatycznym i nągminnie spotykane w dyskursie dnia codziennego.

⁴ Teoria *toposu* stanowi ważny etap w rozwoju ADL. Cf. ANSCOMBRE (1989, 1995), DUCROT (1989a, 1989b), RACCAH (1990).

⁵ Dyskurs może zresztą zneutralizować to napięcie, jeśli *mówiący* nie bierze na swoją odpowiedzialność tego, co mówi (aby to podkreślić, może odwołać się do użycia cudzośłowu). W tym wypadku wypowiedzenie traci swój paradoksalny charakter.

Jednakże autorzy ADL odrzucili oba te rozwiązania w poszukiwaniu koncepcji semantyki czysto dyskursywnej, nie odwołującej się ani do „opinii”, ani do rzeczywistości pozajęzykowej. ESP zostały więc ostatecznie zdefiniowane wyłącznie w odniesieniu do wartości argumentacyjnej wypowiedzi i zakładanych nawiązań do nich przy użyciu konceptów i terminologii najnowszej wersji ADL, czyli wspomnianej już teorii „bloków semantycznych” (cf. CAREL ET DUCROT 1999a i 1999b). W tej optyce paradoks opiera się na nawiązaniu sprzecznym z zakładaną przez daną wypowiedź instrukcją, np.:

(2c) Paweł jest nieostrożny, WIĘC Marysia mu ufa,

słowo *nieostrożny* zakłada bowiem wewnętrzną argumentację normatywną *nieostrożność WIĘC nie zaufanie* (obok należącej do tego samego bloku semantycznego wartości transgresywnej *nieostrożność JEDNAK zaufanie*).

Dokładniej rzecz ujmując, wypowiedź jest paradoksalna jeśli:

– *a WIĘC b* posiada konkluzję (*b*) przeciwną do zakładanej przez wartość argumentacyjną pierwszej części (*a*), co stanowi nawiązanie językowo paradoksalne (*enchaînement linguistiquement paradoxal, LP*):

(4a) Ta walizka jest lekka, WIĘC Paweł jej nie uniesie.

– *a JEDNAK b* (czyli drugi człon bloku semantycznego) posiada konkluzję (*b*) zgodną z instrukcją zawartą w pierwszej części (*a*), co stanowi nawiązanie językowo doksalne (*enchaînement linguistiquement doxal, LD*):

(4b) Ta walizka jest lekka, JEDNAK Paweł jej nie uniesie.

Oprócz wypowiedzi paradoksalnych ADL zakłada również istnienie słów paradoksalnych, *i.e.* zawierających paradoksalną argumentację wewnętrzną, czyli argumentację niezależną od wpływu czynnika dyskursywnego. Przykładem słowa paradoksalnego jest *masochista*, zakłada ono bowiem argumentację *cierpienie WIĘC przyjemność*, podczas gdy argumentacja słowa *cierpienie* posiada przeciwną konkluzję: *X cierpi WIĘC nie jest zadowolony* (przy drugim członie bloku: *X cierpi JEDNAK jest zadowolony*).

III. PARADOKS JĘZYKOWY A EWALUACJA

Problem ewaluacji jest często podkreślany we francuskich badaniach językoznawczych nad paradoksem (cf. np. LANDHEER 1996; RASTIER 1996),

zwłaszcza w kontekście neutralizacji tego zjawiska językowego, polegającej na kontekstowej dysymilacji (*dissimilation*) znaczeń słów użytych w sekwencji paradoksalnej. Często bowiem paradoks opiera się na opozycji *pozytywny* – *negatywny*, która może zostać zneutralizowana poprzez odwrócenie waloryzacji danego słowa w kontekście. Na przykład w sloganie:

(5) Less is more (Mniej znaczy więcej),

opozycja wartości *negatywny* (*less*) – *pozytywny* (*more*) neutralizuje się poprzez nadanie pierwszemu z przeciwstawionych słów wartości pozytywnej (*less* w sensie materialnym jest pozytywne, gdyż oznacza *more* w sensie duchowym).

Podjęcie problemu ewaluacji w sekwencjach paradoksalnych rozważanych w perspektywie semantyki argumentacyjnej wydaje się ciekawe i uzasadnione, zważywszy na ewidentną orientację argumentacyjną wielu słów w kierunku konkluzji pozytywnej lub negatywnej. Na przykład w sekwencji:

(6) Młodość dla niej nie była wiekiem przejściowym – młodość dla nowoczesnej stanowiła jedyny właściwy okres życia człowieka – gardziła ona dojrzałością, a raczej niedojrzałością dla niej dojrzałością (W. GOMBROWICZ, *Ferdydurke*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1989, s. 129)⁶

podkreślony fragment wypowiedzenia ilustruje argumentację paradoksalną, opartą w dużym stopniu na wartościowaniu ukrytym w znaczeniu słów *niedojrzałość* i *dojrzałość*. Słowa te, przeciwstawne w systemie leksykalnym języka, posiadają również przeciwne wartości argumentacyjne, które na poziomie ewaluacji dają się określić najprościej jako: *dojrzały WIĘC pozytywny* i *niedojrzały WIĘC negatywny*⁷. Otóż w sekwencji (6) argumentacja ta ulega odwróceniu: *niedojrzałość* zostaje zidentyfikowana z *dojrzałością* czy raczej nie tyle z nią samą, co z jej wartością argumentacyjną, tak że słowa użyte w tym kontekście nabierają innego znaczenia z punktu widzenia ewaluacyjnego – *dojrzały WIĘC negatywny* i *niedojrzały WIĘC pozytywny*.

⁶ Problem wartości argumentacyjnej i ewaluacji w przypadku paradoksu jest tu rozważany na przykładach sekwencji autentycznych, zaczerpniętych z dzieł literackich, nie zaś na bazie przykładów skonstruowanych, charakterystycznych dla badań autorów francuskiej semantyki argumentacyjnej.

⁷ Wartości normatywne zakładające również drugie człony bloków semantycznych, w skład których wchodzi, czyli wartości argumentacyjne transgresywne: *dojrzały JEDNAK negatywny* i *niedojrzały JEDNAK pozytywny*.

Podobny mechanizm cechuje wypowiedzenie (7):

(7) Tak oto, w tymże samym liście, myśl o zaszkodzeniu Gercourtowi dodała mi odwagi, by mówić o nim dobrze [C'est ainsi que dans la même lettre l'idée de nuire à Gercourt m'a donné le courage d'en dire du bien] (Ch. DE LACLOS, *Les Liaisons dangereuses*, Lettre CVI, Lausanne 1960, s. 305),

gdzie odwróceniu ulega argumentacja słów *zaszkodzić* i *mówić dobrze* przedstawiająca się zwykle jako *szkodzić WIĘC (czynić) źle* i *mówić dobrze WIĘC (czynić) dobrze*. Podmiot mówiący⁸ nadaje bowiem tym słowom wartości przeciwne: *szkodzić (Gercourtowi) WIĘC (czynić) dobrze* i *mówić dobrze (o Gercourcie) WIĘC (czynić) źle*. W tej sytuacji przestaje zastanawiać, dlaczego mówiący potrzebuje odwagi do mówienia o kimś dobrze: nadzieja zaszkodzenia Gercourtowi jawi się podmiotowi mówiącemu jako wartość pozytywna, która dodaje odwagi do robienia czegoś negatywnego (mówienia dobrze o Gercourcie) „dla dobra sprawy”.

Innym przykładem paradoksalnego (choć tym razem jednostronnego) odwrócenia wartości argumentacyjnej może być podkreślony fragment sekwencji (8):

(8) Samo to, że Gilliatt budził niepokój, sprawiało, że wieśniacy, choć ze strachem, często przychodzili do niego opowiadać o swoich chorobach. Ten rodzaj strachu zawiera w sobie pierwiastek zaufania, na wsi panuje bowiem przekonanie, że im bardziej lekarz jest podejrzany, tym pewniejsze są jego lekarstwa [Gilliatt, par cela même qu'il inquiétait, était consulté. Les paysans venaient, avec peur, lui parler de leurs maladies. Cette peur-là contient de la confiance; et, dans la campagne, plus le médecin est suspect, plus le remède est sûr] (V. HUGO, *Les Travailleurs de la mer*, [w:] *Romans*, t. 3, Seuil, Paris 1963, s. 16, tłum. K. W.).

Z punktu widzenia ewaluacji wartość argumentacyjna słowa *podejrzany* (*podejrzany WIĘC negatywny*) zostaje w tym kontekście odwrócona: wypowiedzenie *im bardziej lekarz jest podejrzany, tym pewniejsze są jego lekarstwa* zakłada bowiem argumentację *podejrzany WIĘC pozytywny*, którą ustanawia i zarazem potwierdza nawiązanie zawierające argumentację doksalną *pewny WIĘC pozytywny*⁹.

⁸ Z szerszego kontekstu wiemy, że jest to przewrotna Marquise de Merteuil, kontekst ten jednak nie jest konieczny, by określić wartość argumentacyjną badanych słów: wystarczy do tego minimalny kontekst cytowanego wypowiedzenia.

⁹ Wypowiedzenie to znakomicie daje się wytłumaczyć również w optyce teorii toposu: jego druga część, stanowiąca nawiązanie do pierwszej, zaprzecza bowiem w sposób oczywisty i bezpośredni ogólnie uznanemu toposowi *im bardziej podejrzany lekarz, tym mniej pewne jego lekarstwo*.

We wszystkich analizowanych przypadkach (6, 7, 8) słowa, których dotyczy odwrócenie wartości argumentacyjnych (rozpatrywanych tu z punktu widzenia ewaluacyjnego), nie są oczywiście paradoksalne same w sobie¹⁰, lecz ich użycie w dyskursie nadaje im w kontekście paradoksalnej wartości argumentacyjnej.

IV. WNIOSKI

Mimo że paradoks w semantyce argumentacyjnej Ducrota i jego współpracowników jest rozumiany dosyć wąsko (*cf.* II), koncepty i terminologia wypracowane przez tę teorię pozwalają na analizę sekwencji uznawanych w nieco szerszym sensie za paradoksalne. Czynniki kontekstowe (rozumiany jako otoczenie dyskursywne analizowanych słów, nie zaś jako informacje czerpane z rzeczywistości pozajęzykowej) odgrywa tu znaczącą rolę, gdyż to właśnie w konkretnym wypowiedzeniu użycie słów o wartości argumentacyjnej doksalnej może stać się paradoksalne.

Jak podkreśla szczególnie dobitnie Ronald Landheer w swoich badaniach nad paradoksem (1992, 1995, 1996)¹¹, zjawisko to w sposób ewidentny gra na wartościowaniu, łącząc w dyskursie słowa o przeciwnym nacechowaniu ewaluacyjnym. Problem ten jest w istocie widoczny również z punktu widzenia analizy wartości argumentacyjnej nadanej w dyskursie słowom użytym dla utworzenia paradoksu: wartości te ulegają często odwróceniu poprzez kontekstowe nacechowanie słów negatywnych¹² pozytywnie i *vice versa*.

¹⁰ Tak jak jest w przypadku cytowanego przez Carel i Ducrota słowa *masochista*.

¹¹ Przy czym zaznaczmy, że badania Landheera sytuują się w zupełnie innym nurcie semantyki (*semantyka tekstu*).

¹² Chodzi o słowa postrzegane jako negatywne (lub pozytywne) w systemie leksykalnym języka i które w dyskursywnym użyciu paradoksalnym zmieniają swoje nacechowanie ewaluacyjne na wartość przeciwną.

BIBLIOGRAFIA

- ANSCOMBRE J.-CL.: Théorie de l'argumentation, topoï et structuration discursive, „Revue Québécoise de Linguistique” 18, n° 1, 1989, s. 13-56.
- ANSCOMBRE J.-CL. (dir.): Théorie des topoï, Paris: Kimé 1995.
- ANSCOMBRE J.-CL., DUCROT O.: L'argumentation dans la langue, Bruxelles: Pierre Mardaga 1983.
- CAREL M., DUCROT O.: Le problème du paradoxe dans une sémantique argumentative, „Langue française” n° 123, 1999a, s. 6-26.
- CAREL M., DUCROT O.: Les propriétés linguistiques du paradoxe: paradoxe et négation, „Langue française” n° 123, 1999b, s. 27-40.
- DUCROT O.: Les Echelles argumentatives, Paris: Minuit 1980.
- DUCROT O. *et al.*: Les Mots du discours, Paris: Minuit 1980.
- DUCROT O.: Esquisse d'une théorie polyphonique de l'énonciation, [w:] Le Dire et le Dit, Paris: Minuit 1984.
- DUCROT O.: Topoï et formes topiques, „Bulletin d'études de linguistique française”, Tokyo, n° 22, 1989a, s. 1-14.
- DUCROT O.: Topoï et sens, „Actes du 9ème colloque d'Albi”, Université de Toulouse-Le Mirail, 1989b, s. 1-22.
- LANDHEER R.: Le paradoxe ou la tension d'une contradiction apparente, [w:] M. BALAT et J. DELEDALLE-RHODES (wyd), Signs of Humanity. L'homme et ses signes, Berlin: Mouton de Gruyter, 1992, vol. I, s. 473-480.
- LANDHEER R.: L'interaction entre la sémantique lexicale et la sémantique textuelle – Un cas d'espèce : l'énoncé paradoxal, „Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza”, Palermo, 1995.
- LANDHEER R.: Le paradoxe: un mécanisme de bascule, [w:] R. LANDHEER, P.J. SMITH, Le paradoxe en linguistique et en littérature, Genève: Librairie Droz, 1996, s. 91-116.
- RACCAH P.-Y.: Signification, sens et connaissance, une approche topique, „Cahiers de Linguistique française”, Université de Genève, n° 11, 1990, s. 179-198.
- RASTIER F.: Chamfort: le sens du paradoxe, [w:] Landheer R., Smith P.J., Le paradoxe en linguistique et en littérature, Genève : Librairie Droz, 1996, s. 117-147.

VALORISATION PARADOXALE
DANS LA PERSPECTIVE DE LA SÉMANTIQUE ARGUMENTATIVE FRANÇAISE

R é s u m é

L'article se concentre sur le problème des évaluations dans les paradoxes, et plus particulièrement, sur le renversement, propre aux énoncés paradoxaux, des valeurs *positive* et *négative* associées conventionnellement aux mots de la langue. La perspective théorique adoptée est celle de l'Argumentation dans la Langue (ADL) qui, en privilégiant la dimension argumentative du discours, rend compte des enchaînements discursifs prévisibles pour des mots et des énoncés. La théorie des « blocs sémantiques », la dernière variante de l'ADL, permet d'expliquer le mécanisme argumenta-

tif des paradoxes en utilisant de façon systématique les concepts d'*enchaînements linguistiquement doxaux* (ELD) et *paradoxaux* (ELP) : en simplifiant les choses, le paradoxe apparaît là où le ELD se trouve remplacé par un ELP. Un tel mécanisme argumentatif est à observer aussi au niveau des évaluations : le renversement résulte ici du remplacement de la valeur positive, associée conventionnellement à l'un des arguments, par une valeur négative (ou *vice versa*), alors que l'autre argument garde sa valeur doxale.

Résumé par Katarzyna Wołowska

Słowa kluczowe: paradoks, argumentacja, nawiązanie, wartościowanie, semantyka.

Mots clefs: paradoxe, argumentation, enchaînement, évaluation, sémantique.

Key words: paradox, argumentation, link, evaluation, semantics.